

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

ständiga i förhållande till Wallen – samt melodiregister.

Gunnar Hillboms arbete kan visa fler forskare vägen in i de rika forskningsfält som Bellmans produktion och Bellmantraderingen utgör. Att Hillbom själv bör beredas möjlighet att fortsätta att nyttiggöra sin osedvanliga förtrogenhet med dessa fält är ett uppenbart krav.

Per S. Ridderstad

Ingemar Oscarsson: »Fortsättning följer». *Följetong och fortsättningsroman i dagspressen fram till ca 1850*. (Litteratur Teater Film. Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 16.) Lund 1980.

Ingemar Oscarssons avhandling »Fortsättning följer» preciseras med en underrubrik till att gälla »Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850». Den illustreras på omslaget med en mycket liten del av följetongens publik, nämligen fyra personer, som läser i en tidning – med en tilltalande jämlighet är det två kvinnor och två män, som representerar läsarna. Det stoff som redovisas innanför avhandlingens pärmar är mycket stort. Redan insamlingen och genomgången av detta stora material är en imponerande prestation. Dessutom har det hittills knappast utförts någon egentlig grundforskning här. Ingemar Oscarssons avhandling är därför ett pionjärbete: det faktum att de presshistoriska och journalistiska aspekterna fått ett visst företräde får ses mot bakgrunden av denna brist på förarbeten, menar författaren själv.

Avhandlingens syfte är »att skärskåda en journalistisk och på samma gång litterär genres uppkomst och etablering liksom – på ett bredare plan – dess 'form' och funktion i allmänhet, men fortfarande i ett historiskt begränsat sammanhang» (s. 9). Tidpunkten är genombrottsskedet, »tiden från 1830-talets slut till 1850-talets början» (ibidem). Undersökningen genomföres i sju kapitel. De fem första kapitlen granskar följetongsavdelningen och följetongsmaterialet i den svenska 1840-talspressen »ur företrädesvis terminologiska, presshistoriska och journalistiska aspekter: 'följetongs'-begreppets internationella utveckling och tillämpning i svenskan, fiktionslitteraturens snabba framväxt som en av de stora innehållskategorierna i nyhetspressen, följetongsavdelningens utformning och konkreta betydelse i och för tidningen» (s. 104). De två sista kapitlen omfattar tillsammans nästan lika många sidor som de fem första. Huvudkapitlet här, det 80-sidiga »Följetongslitteraturen och författarna», tar sig an »själva det skönlitterära prosamaterialet som redan på ett tidigt stadium blev det dominerande inslaget i följetongen och därmed också gav termen dess gängse innebörd» (s. 104).

Inledningsvis ger författaren en forskningsöversikt, som kompletterar Per Rydés bibliografi från 1971 och som samtidigt visar hur mycket det finns kvar att göra inom pressforskningen! Tidigare har det här ofta varit så, att olika innehållstyper betraktas som opinionsuttryck och informationsbärare, inte som journalistiska former. I vad avser forskningen i den samtida fiktionsprosan har författaren kunnat anknyta till föregångare, främst Alf Kjelléns stora arbete om *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen* men också Elisabeth Tykessons avhandling om *Rövarromanen och dess hjälte* i

1800-talets svenska folkläsnung och Erik Lindströms arbete om *Walter Scott och den svenska historiska romanen*. Staffan Björcks *Romanens formvärld* ger aspekter på berättarteknik och stil också i 1840-talets romaner. Och till dessa kan man lägga en rad monografiska arbeten om individuella romanförfattare.

En behövlig bakgrundsteckning ger avhandlingsförfattaren med kapitlet »Följetongen som journalistiskt grepp i äldre press» (s. 17–32), dvs. från slutet av 1700-talet, då det lilla bladet, le feuilleton, fladdrade in i presshistorien, och bytte skepnad och från januari 1800 hamnade i bottenvåningen under strecket. Författaren kan här hänvisa till en egen tidigare studie i ämnet från 1974. I avhandlingen följer författaren också termen »följetong» i svenskt språkbruk från det äldsta belägget på omnämnande i Wallmarks Journal från januari 1813. Följetong har dels haft en rent rumslig betydelse, dvs. själva utrymmet under strecket, dels de enskilda bidragen eller artiklarna på denna plats. I Sverige kom redan i början på 1840-talet följetongen att domineras av fiktionsmaterialet och så småningom kom man med »följetong» att förstå en enskild fortsättningsberättelse placerad i följetongsavdelningen. Författaren åskådliggör på ett tacknämligt sätt dessa båda betydelser av »följetong» genom att citera Carlskrona Weckoblads obesvärade framställning 13/12 1890 (obs! inte 13/11 1890), där termen »dubbleras till sin betydelse i en och samma mening: 'Sedan den nu pågående följetongen [dvs. fortsättningsromanen] med detta år avslutats, kommer vår följetong [= avdelning under strecket] att uppsättas så, att den kan vikas till bokformat och inbindas'» (s. 28).

Författarens disposition är i stort klar och ändamålsenlig: kap. II är ren presshistoria; kap. III behandlar både presshistoria och fiktionsprosa; kap. IV är ren presshistoria; kap. V är i stor utsträckning presshistoria; kap. VI ägnas det skönlitterära prosamaterialet i tidningarna.

Pressundersökningen och romanundersökningen förutsätter varandra och kompletterar varandra. Pressperspektivet överväger dock i avhandlingen: och det är väl inte så konstigt: *metodiskt* har författaren föregångare i svensk pressforskning men icke *stoffligt*. När det gäller romanforskningen, så finns det mer förarbeten gjorda.

Men stundom har man den uppfattningen att författaren så livas av sin framställning att han följer sin undersökning ut i feuilletonsbladets finaste nervförgreningar. Bristen på förarbeten gör naturligtvis att författaren gärna vill ha med så mycket som möjligt. Man detta kan å andra sidan leda till att överskådligheten försvåras. Författarens framställning tenderar också stundom till omständlighet och upprepning i onödan.

Sålunda påpekar författaren (s. 13) att »den samtida franska följetongsromanen präglades på ett typiskt sätt av den regelbundna rytmen i avsnittsformen, som medverkade till att ge berättelserna en dramatisk-episodisk uppbyggnad och som kunde användas för olika spänningsskapande grepp. På svensk botten är exemplen få på just den sortens egenheter.» På s. 50 återkommer samma synpunkter om Sue och s. 166 f. i samband med de svenska följetongsberättelsernas förhållande till fransk romanfeuilleton. På liknande sätt hamrar författaren in resonansen om förhållandet mellan tidningspressens följetonger och bokmarknadens häftesserier: s. 121, 123 och 150. Författaren finner Sophie von Knorrings ironiska uttalan-

den om följetongsromanen (s. 30) så viktiga, att han upp-
prepar hela samma citat s. 148. Det hade räckt med en
hänvisning till s. 30; ev. några refererande rader. Det är
väl inte utan att författarens upprepningar ibland gör ett
ostrukturerat intryck.

Bilagorna och tidningsmaterialet

Till grund för kap. III: 2 (»Svensk press före 1840-talet») och för kap. IV (»Den svenska 1840-talspressen och följetongsavdelningens genombrott») och för kap. V (»Följetongen som redaktionell kategori i 1840-talspressen») ligger ett stort, mycket stort material, framgrävt ur tidningskällarna, presenterat i fyra bilagor i avhandlingen s. 228–252 och sedan i tillämpliga delar kommenterat och analyserat i avhandlingstexten. Vad bilagornas tabeller vidkommer har jag tagit stickprov på författarens uträkningar och också på det skönlitterära tidningsmaterialet. Jag har inte funnit några fel där. Det gäller över huvud om denna avhandling att noggrannheten i uppgifter och citat är synnerligen god.

Bilaga 1 rubriceras »Novellbidragens frekvens i svenska nyhetstidningar 1800–1830». Författaren har gått igenom i princip »alla tidningar av allmänt nyhetsförmedlande inriktning utkommande åren 1800, 1810, 1820 och 1830». Det innebär att ca 110 årgångar av ett 50-tal olika publikationer granskats med sikte på inslaget av skönlitterära prosabidrag (s. 42). Detta innebär vidare, att siffrorna ger vid handen att »en god bit in på 1800-talet utgör fiktionsmaterialet en blott och bart sporadiskt uppträdande genre i den svenska nyhetspressen» (s. 43).

Omkring år 1830 kan iakttagas en viss förändring. Men författaren ger inte någon förklaring till detta. Förhållandena var likartade i Frankrike; författaren påpekar detta (s. 39), men söker inte heller här någon förklaring till denna förändring. En sådan hade man gärna sett.

Bilaga 2.1 förtecknar »Följetongsintroducerande tidningar 1838–50, kronologiskt ordnade efter följetongens uppträdande». Författarens material och hans analys av det visar hur snabbt följetongen fick insteg i den svenska tidningspressen. Denna häpnadsväckande snabbhet är väl utan motstycke bland tidningsgenrerna och konstaterandet av detta är verkligen ett huvudresultat. Författaren visar hur följetongen ökar under treårsperioder. 1838–1841 fanns följetong i 7 st. tidningar, 1842–44 i ytterligare 20 tidningar, 1845–47 tillkom ytterligare 30 tidningar och 1848–50 därtill ca 35 tidningar (s. 60).

Jämför man antalet följetongsintroducerande tidningar åren 1842–50 med den totala mängden av publikationer av dagspresskaraktär (= publikationer, som utges med minst ett nummer i veckan, s. 235), så finner vi att procentsiffrorna rakar i höjden: 1842–44 32%, 1845–47 53%, 1848–50 ca 73% (s. 61). På mindre än 10 år hade följetongen fått insteg i en överväldigande majoritet av den svenska dagspressen, dvs. i mer än 85 tidningar (av sammanlagt ca 135), dvs. upp mot 2/3 av hela beståndet (s. 61).

Fakta är överväldigande. Men också här vill man fråga *varför* det gick så fort.

I *Bilaga 3* undersöker författaren vilken effekt följetongen haft på tidningens upplageutveckling; här följer han tidningen i fyra på varandra följande år. Men författaren är mycket försiktig med resultatet och menar, att de upplagesiffror man kan få fram, inte pekar på någon större ökning på grund av just följetongen. Författaren menar i

stället, att det gällde att med följetongen stärka greppet om den läsarskara man redan hade, och att man därför i stor utsträckning med följetongsmaterialet vände sig till den kvinnliga publiken (s. 70).

Bilaga 4 visar med hjälp av två tabeller »Det skönlitterära prosamaterialets frekvens och textandets i dagspressen före och efter följetongsavdelningens införande». Detta material består av 35 tidningar, som var och en undersökts under två korta tidsavsnitt:

- året *innan* följetongsavdelning infördes i tidningen, och
- året *efter* det att en följetongsavdelning införts.

Vad blir så resultatet? Jo, under det första jämförelseåret publicerar de undersökta tidningarna skönlitterära prosabidrag i 17,9 procent av alla nummer: under det andra jämförelseåret stiger det skönlitterära materialet till 52,8 procent. Tendensen är klar: »följetongsavdelningens introduktion i pressen resulterar odiskutabelt i en långt tätare och mer regelbunden publicering av fiktionsmaterial än dessförinnan» (s. 75). Vad som däremot *inte* spelar någon större roll är utgivningstätheten.

Också ökade det skönlitterära inslaget i påfallande grad sin andel av tidningens totala textutrymme: första året 7,3 procent, och andra jämförelseåret 15,4 procent. – I *absoluta* mått »växer fiktionsmaterialet av allt att döma långt mer än vad dessa procenttal ger vid handen: det normala är nämligen att följetongens krav på utrymme balanseras med utökningar av den sammanlagda kvantiteten redaktionell text» (s. 81).

Hur producerades följetongsmaterialet? Författaren visar hur man häpnadsväckande ofta knyckte varandras material, dvs. tryckte av bidrag i andra tidningar. Men trots allt innebar följetongen nya publiceringsmöjligheter för de inhemska prosaförfattarna, och smärre parnasser växte upp inte bara kring Aftonbladet, utan också kring en landsortstidning som Jönköpingsbladet.

Men parnassen behövde ledas, och följetongen behövde sin redaktör. Man kunde annars riskera fadäser, som en på en gång patetisk och cynisk notis i Gefleborgs Läns Tidning vittnar om: man meddelar där att en pågående följetongsnovell måste avbrytas, därför att sättaren tappat bort den tidning berättelsen lånats ur.

Författarens grundliga genomgång av tidningsmaterialet har verkligen gett resultat. Vi har numera fakta och siffror att stödja oss på när det gäller följetongens framväxt och det skönlitterära materialets dominans. Än en gång vill jag understryka, att följetongens blixngenombrott torde vara unikt bland tidningsgenrerna.

Följetongslitteraturen och följetongsförfattarna

I det sjätte kapitlet karakteriserar författaren – en aning besvärat – det skönlitterära materialet: det har stora variationer, både ifråga om genretillhörighet, litterär kvalitet och språkligt ursprung och har därför varit svårt att behandla annat än översiktligt. Författaren söker det generellt karakteristiska och ställer följetongslitteraturen mot bakgrunden av typiska strömningar inom den samtida fiktionsprosan i stort. Han preciserar ytterligare vad han vill: »urskilja och bedöma de särdrag hos följetongsmaterialet – ner till stoffliga och berättartekniska enskildheter – som kan sättas i samband med tidningsmediets och publiceringsteknikens krav» (s. 104). Där har författaren också gjort redovisningen mer ingående. Men det dröjer, innan

han kommer till saken. Det är en mycket stor uppgift han ställer sig i detta omfångrika kapitel, som med fördel kunnat delas upp i flera smärre. Rikedomerna av synpunkter hade nog kommit mer till sin rätt, systematiserat till den större pregnans som ju kapitelenheter faktiskt vanligen ger. I det föreliggande stora kapitlet har man en känsla av att följetongsromanen som monografiskt element försvinner.

Följetongens och den skönlitterära prosans sensationellt snabba inbrott i den svenska 1840-talspressen innebar under decenniet en gradvis övergång från kortformer, novell och feuilletonsartikel, till den långa fortsättningsromanen, som dock först mot slutet av decenniet blev mera frekvent. Kortprosan hade dominerat i svensk press under decennierna fram till 1840-talet, och det är rimligt att det tog tid att introducera den långa fortsättningsromanen. Publiken behövde så att säga tillvänjningstid, och detta gällde inte bara läsarna utan också redaktionerna. Kortprosans dominans i den tidiga 1840-talsföljetongen är ett annat nytt och viktigt resultat av avhandlingen. Men det säger fortfarande inte så mycket om följetongslitteraturens särdrag, åtminstone inte innehållsligt, stoffligt och berättartekniskt.

Författaren prövar överst s. 106 att förklara kortprosans dominans med olika journalistiskt-praktiska faktorer: utrymme och utgivning. Det var ofta utrymmesbrist i tidningen, och skönlitterära bidrag hörde till det lättviktiga som lättast kunde mönstras ut och därför tog man helst in korta bidrag, som gick att avsluta på kort tid. Men till syvende och sist berodde naturligtvis kortprosans dominans i tidningarna på tillgången av material. Och här blir det naturligtvis lite grann en fråga om ägget och hönan. Fanns det en svensk kortprosa att ösa ur för tacksamma tidningsredaktörer – eller stimulerade tidningarna med deras publiceringsmöjligheter författare till att skriva kortprosa?

Författaren menar, att det sistnämnda är fallet, och framhåller, att redan »från början blev tidningsföljetongerna forum för en snabbt framväxande, i huvudsak novellistisk men till sin samlade volym minst av allt obetydlig inhemsk förströelselitteratur» (s. 96). Och författaren påpekar att man också i Svenska Minerva (februari 1843) explicit påstår att följetongen skapat en ny marknad för författarna: om flera stora Stockholmstidningar dagligen skall ha en eller flera feuilletons-artiklar, kan man tänka sig »hvad konsumtionen deraf skall framkalla för en production af noveller, sagor, romaner och anekdoter» (s. 95).

Men *varför* kom då den långa romanen, den längre berättelsen att bli populär? Och *när*? År 1847 ser författaren som något av ett gränssår (s. 110), efter detta år sker ett markant genombrott för fortsättningsromanen i tidningspressen. Detta torde vara riktigt, men man önskar, att författaren ställt frågan, varför detta genombrott skedde just 1847. Var t. ex. den långa berättelsen av fortsättningskaraktär och i avsnittsform – jag tänker på publiceringen av romanbiblioteken i häftesform – tillräckligt inarbetad då? Och i så fall – än en gång – varför just 1847? Det kan ju finnas många orsaker: stora uppfostringskommittén hae verkat se'n 1820-talet, under 1830-talet började folkundervisningen skjuta fart. Almqvist skrev sin stora artikelserie om Svenska uppfostringsväsendet 1839, som kom i bokform 1840. Romanen och dramat ser han i den första

artikeln som ett högst betydligt »medel för Folkuppfostran, om den rätt utföres och sant artistiskt behandlas» (AB 5/1 1839).

Folkskolestadgan, den obligatoriska skolgången 1842, inrättande av sockenbibliotek är naturligtvis insatser som breddar publikunderlaget överhuvud. Det är frågor, som delvis berörs av Staffan Björck i upptakten till uppsatsen »Den första svenska bokfloden» (Studiekamraten 1972), som annars just visar hur konjunkturen för novell- och romanlitteratur över huvud taget stimuleras och exploateras »av den abonnemangsförsålda serieproduktion» som Hierta och Thomson inlett på 1830-talet. Författaren refererar till den uppsatsen i avhandlingen s. 52 och drar slutsatsen, att tidningsföljetongen »introduceras alltså under en period av intensifierad verksamhet också från förlagens sida, vilket tyder på att publikunderlaget nu var eller ansågs vara bärkraftigt nog för ett större utbud än tidigare» (s. 52f.). Men det är alltså svårt att förklara varför långprosan skulle slå igenom just från och med 1847.

Majoriteten av de första längre fortsättningsberättelserna under 1840-talet utgjordes av översättningar och författaren redovisar med hjälp av en tabell (s. 114) de skönlitterära prosabidragens språkliga fördelning i ett material om 60 tidningsårgångar. Den franska litteraturen dominerar; dock noteras att flera av de omfångsrika romanerna som mot slutet av 1840-talet fyllde Aftonbladets följetong hade engelskt ursprung (s. 117). En annan viktig upplysning är att Aftonbladet vinnlade sig om att skaffa svenska följetongsbidrag; hälften av de cirka 370 novelterna och romanerna i Aftonbladet under åren 1841–50 har inhemskt ursprung, påpekar författaren (s. 116).

På sjutton faktaspäckade sidor presenterar författaren »Författarkårens sammansättning. De frekventa utländska namnen» (s. 117–134). I undersökningsmaterialets 60 tidningsårgångar finns fyrahundra namngivna författare. Av dem är 40 % franska, 26 % svenska, 21 % tyska och bara 6 % engelska/amerikanska, och författaren framhåller också att en jämförelsevis mycket liten falang av skribenter svarar för en mycket stor del av alla bidrag (s. 118).

Författaren har ju flerfaldigt understrukt sin i och för sig viktiga och överraskande upptäckt, att Sue var en märkvärdigt sällsynt gäst i den svenska pressens följetonger; hans stora sensationsfyllda följetongsromaner, som i så hög grad lyckliggjorde den franska dagspressen, kom i vårt land att ges ut i Läse-Bibliothekets veckohäften. Alexandre Dumas var å andra sidan – jämte George Sand – den franske författare som står för den största volymen översatt text i den svenska 1840-talspressen. Men märkligt nog kom inte *De tre musketörerna* och inte heller *Greven av Monte-Cristo*, de stora dundersuccéerna, i tidningarna utan i bokmarknadens häftesserier. Dessa preciseringar är viktiga nyheter.

Också ger detta avsnitt flera bidrag till framstående utländska diktares reception i Sverige:

Sålunda har författaren flyttat fram Edgar Allan Poe-receptionen (s. 131f.) tretton år – en siffra som inom parentes är mycket passande i detta sammanhang. Att »The Murders in the Rue Morgue» översattes 1859–60 har Gunnar Bjurman visat i sin stora monografi, som författaren gott kunde ha hänvisat till. Men det är det tidigaste exemplet på översättning som Bjurman känner till. Och nu har författaren visat, att Dagligt Allehanda så tidigt

som 1846, resp. 1847 publicerar »The Facts in the Case of Mr Valdemar» och »The Purloined Letter» (s. 131).

Jag pekar vidare på författarens noteringar av E. T. A. Hoffmannöversättningar (s. 109, 128). Svenska Biet publicerar 1843–44 »Ritter Gluck» och »Die Brautwahl», Ljungdorffs avhandling om E. T. A. Hoffman (1924, s. 354) – som författaren inte nämner – visar att »Die Brautwahl» publicerades samma år 1843 i en antologi – men Ljungdorff känner inte till Svenska Biet. »Ritter Gluck» uppger Ljungdorff som publicerad ffg 1852, och här har författaren alltså flyttat fram receptionen 8 år. Vidare kan författaren komplettera Fredéns uppsats om Balzac i svensk litteratur (s. 121f.) och korrigera Kurt Aspellins uppgifter om Pusjkin-receptionen i Sverige (s. 132).

När det gäller Dickens, som författaren behandlar s. 128f., framhåller författaren med rätta det märkliga i att Dickens översattes i Palmaers Östgöta Correspondenten så tidigt som 1839. Det förvånar mig dock, att författaren för denna uppgift hänvisar endast till Totties otryckta lic.avhandling från 1960, och inte åtminstone nämner Alf Kjellén (1932) och Otto Widerström (1951), som båda uppmärksammat de flesta översättningarna.

Som helhet gäller att författaren genom de hittills obeaktade pressläggen kunnat öka och precisera vår kunskap om Hoffmanns, Poes, Balzacs och Pusjkins reception i Sverige. Det är synnerligen värdefulla resultat.

De inhemska författarna ägnas ett viktigt avsnitt (s. 134–146) i en litteratursociologisk översikt. Vilka var de svenska följetongsförfattarna och hur hade de det? Det finns cirka 100 bidragsgivare (svenska) i det material som genomgått; denna svenska författarskara visar en betydande social spännvidd, från Pehr Thomasson till grevinnan Berger, f. Cronhjelm, den sistnämnda författaren till Kors på Idas grav (tryckt anonymt 1826) – tack för den upplysningen.

Det har varit en ofta omhuldad föreställning att följetongen »inte bara lästes företrädesvis av kvinnor, utan också till större delen producerades av kvinnor» (s. 137, min kurs.). Men detta stämmer inte, visar författaren: högst tolv av femtio var kvinnor. Men det är inte bara fråga om en skillnad i kön eller klass när det gäller de svenska följetongsförfattarna: spännvidden räknar också in debutanter och amatörer kontra etablerade författare. Och här kan man notera, att en rad kända författare under 1840-talet som Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén, C. J. L. Almqvist, Magnus von Crusenstolpe, August Blanche *icke* lämnade bidrag till följetongen – åtminstone *icke* under detta decennium. En rimlig förklaring, som författaren ger, är att alla dessa var väletablerade författare redan före 1840-talet och hade goda publiceringsmöjligheter för sina skönlitterära verk ändå, pressen förutan. Likaså gav romanbiblioteken bättre ekonomiska villkor. Detta senare torde vara ett av skälen till att Almqvist inte producerade sina sena fyrtingsromaner i tidningspressen utan höll sig till romanbiblioteken.

Till frågan om Almqvist och följetongsromanen (s. 138) kan följande tilläggas:

I Jönköpingsbladet september–oktober 1846 levererade Almqvist sin mycket roliga artikelserie »Tråkigheten, stadd på uppvaktningar». I det avsnitt som publicerades JB 3/10 1846 visar Almqvist sig en smula von oben. Han gör upp med en rad konkurrenter, bl. a. fru von Knorrings,

som han också tidigare haft ett gott öga till. Tråkigheten impregnerar förstulet fru von Knorrings papper och följden blir, att hon nu skrev »Följetonger och Skizzer», och ännu mera *Följetonger*. . . . allt mer och mer i det underliggande papperets smak. Tråkigheten sade: här har jag vunnit spel!» (JB 3/10 1846). Här får vi alltså ett prov på Almqvists värdering av följetongsromanen, eller åtminstone av fru von Knorrings följetonger.

Det dröjde länge, innan tidningarna kunde ge bättre ekonomiska villkor än bokförlagen. Och då är det i första hand de stora kanonerna det är fråga om – både från tidningshåll och från författarhåll. Författaren ger ett exempel med Aftonbladets satsning på Emilie Flygare-Carléns *Ett köpmanshus i skärgården* 1859; hon fick för den 6 300 riksdaler, »sannolikt det största honorar en svensk författare dittills hade fått för ett enskilt arbete» (s. 140).

Bland de författare som på 1840-talet höll till godo med tidningspressens arvoden hör – förutom en rad tidigare omnämnda debutanter och oetablerade författare – Viktor Rydberg (som jag skall återkomma till). Men vi har här en hel grupp författare, som sedan fått vegetera i litteraturhistoriens utmarker – om ens där. Där är Pehr Thomasson, Ulrika von Strussenfeldt, Wilhelmina Stålberg, Herman Bjursten, Carl Zeipel, G. H. Mellin och många andra. De har lyfts fram i denna avhandling – och med rätta. Genom tidningarna hade de en publik och en stor publik. Och det är möjligt att för många läsare blev Herman Bjursten eller Ulrika von Strussenfeldt den första kontakten med fiktionsprosa. Troligen blev de för många också den enda kontakten, vilket ju är en betydligt dystrare tanke. Men under alla förhållanden har trivial- och populärlitteraturens historia fått ett solitt bidrag med dessa författare, vars rykte på sin tid i många kretsar förmodligen fördunklade både Viktor Rydbergs och Almqvists.

Med avsnittet »Följetongslitteraturen mot bakgrund av den samtida fiktionsprosan i stort» (s. 146–162) flyttas tyngdpunkten från bidragsgivare till bidragen. *Vad* var det de inhemska författarna skrev om? Författaren ger en inledande karakteristisk av den svenska roman- och novelllitteraturen under 1830- och 1840-talen och menar, att följetongsmaterialet »i 1840-talspressen utgör på det hela taget en omväxlande provkarta över genrer och stildrag i den samtida prosalitteraturen» (s. 148). Redan tidigt blev »följetong» och »följetongsroman» begrepp som kom att innebära mer än publicering i avsnitt. Redan i Sophie von Knorrings roman *Förhoppningar* (1843) talar en av romanpersonerna om en annan sorts lektyr: »alla dessa romaner, noveller och halva 'följetänger', der man får läsa så mycket man vill om mord, dråp och rån, enleveringar och spöken, tjuvar, röfvare och spinnhushjon, förgiftade fruar, förförda mamseller, bortröfvade fröknar och hela dränkta familjer» (s., 148).

Författaren kommenterar att beskrivningen självfallet har ett ironiskt syfte, men menar att fru von Knorrings beskrivning ändå ger »ett ganska träffande koncentrat av de våldsamma händelseförlopp, de tilltrasslade intriger, den grälla färgläggning och den tårdröjande sentimentalitet som ofta kännetecknar den samtida fiktionsprosan». Ja, detta kan möjligen gälla *hela* materialet, alltså både utländska och inhemska bidrag. Men ser vi sedan till den svenska följetongslitteraturen, alltså de bidrag som flyter in i dagspressens följetongsavdelningar, så understryker författaren ju några sidor längre fram en rad inslag i den

idylliska och humoristiska genren, som illa rimmar med fru von Knorrings utbrott.

I avsnittet »Genrer och författarprofiler» (s. 151–162) ger författaren en översikt över olika kategorier av prosa och romaner som var gångbara bland svenska följetongsbidrag.

Där finns den humoristiska eller satiriska kortnovellen eller skissen eller genremålningen, presenterad av författare som Orvar Odd och Wetterbergh. Småstaden blir ett framträdande inslag: långt innan Grönköping blev 1900-talets skrattspegel fanns Kråkköping, Brackköping och Skräköping. Författaren nämner inte det självfallna: det Kråkvinkel, där en gång yttersta domen avkunnades.

Vidare finns den större familje- och miljöromanen (s. 157–158), som representeras av *Governanten* av Wetterbergh, liksom av hans *Pastorsadjunkten*, vilken senare avhandlingsförfattaren karakteriserar som en väl sammanhållen, detaljrikt utmejslad och lugnt episk sede- och miljöroman – med andra ord så långt avlägsen som möjligt från den följetongsroman som Sophie von Knorring och författaren (s. 148) anser som typisk för samtiden.

Författaren framhåller själv om tidningsföljetongen »att en mera måttfull och idyllisk realism hävdar sig där också under den period då romanbiblioteken överflödar av rafflande och skräckromantiska produkter» (s. 157). Alltså: tidningsföljetongen är inte bara lite, utan betydligt bättre än sitt rykte, och det är romanbiblioteken och bokförläggningen som får stå för det blodiga och osannolika stoffet.

Den sociala sensationsromanen à la Eugène Sue (s. 160–161, 162) är, som väl tidigare framgått, förvånansvärt sällsynt i svensk 1840-talspress, och författaren ifrågasätter om man kan hitta mer än ett enda fullgånget exempel på tidens sociala sensationsroman i termens fulla mening, och det skulle vara Herman Bjurstens *Den vackra Masthuggsflickan* (GHT 1849) av vilken författaren ger ett mätat referat. Bjurstens engagemang i hans andra arbeten låg snarare på sensationssidan än på den sociala sidan. Gångbar var också den historiska romanen, som representeras av samma flitige Bjurstens *Den Fridlöse*, som gick i Jönköpingsbladet 5/8 1848 till 31/3 1849, som utspelas under folkungatiden och som har en antiklerikal tendens. Den utgavs i bokform under titeln *Gyltas grotta*. Avhandlingsförfattaren drar f.ö. här en parallell med Walter Scotts *Ivanhoe* (s. 161). Det är mycket troligt, men jag skulle vilja föreslå ytterligare en, mera närliggande komparativ iakttagelse. Nämligen Almqvists *Hermitaget*, som stoffligt behandlar samma tid. Man kan därvid anmärka, att Almqvists många anakronismer i skildringen av folkungatiden ju är ett utslag av hans romantiska ironi, medan Bjurstens förefaller vara mer aningslösa.

Författaren har med sin översiktliga presentation lyckats ge en bild av rikedom i utbudet i 1840-talets följetonger. Jag vill dock än en gång reservera mig mot den bild av följetongen som fru von Knorring ger och som författaren till att börja med älskvärt håller med om, men som han under sin genomgång av materialet effektivt och – så vitt jag kan förstå – med rätta motbevisar, när det gäller en stor del av tidningsföljetongerna. Däremot är det intressant, att det så tidigt som i början av 1840-talet fanns generella, nedsättande och föraktfulla omdömen om följetongslitteraturen, som alltså togs över en kam. Författaren visar också hur litteraturforskare från Kjellén och Hans Lindström använt termen följetongsroman i lika

överförd bemärkelse som fru von Knorring. Termen syftar alltså där inte längre på publiceringssättet, avsnittsformen utan på en romangenre, vars egenart är stofflig och stilistisk.

Så kommer det avsnitt, där författarens båda undersökningslinjer – tidningslinjen och romanlinjen – skall knytas samman. Författaren har understrukit att följetongsromanen speglar den samtida romanen. Det finns alltså en rad likheter. Men vad är det då som är unikt för följetongsromanen? Denna viktiga fråga ägnas ett 20-tal sidor.

Den franska följetongsromanen under 1840-talet anpassades skickligt till publiceringsformen i avsnitt. Detta gav naturligtvis konsekvenser på det berättartekniska och kompositionella planet: romanen byggdes upp som »en kedja av dramatiska episoder, som var för sig måste väcka läsarens intresse men också skapa förväntningar och intresse inför fortsättningen». Ett annat karakteristiskt drag är att intrigen ofta arbetade med flera parallella handlingar, där författaren vikt skiftade mellan de olika skådeplatserna, gärna på det sättet att en scenväxling genomfördes i de sista raderna av varje avsnitt. Likaså var det ett omhuldat grepp att i följetongsavsnittets slut stegra spänningen och ovissheten inför fortsättningen; »a chaque bout de feuilleton une situation critique, un mot mystérieux» sade Louis Reybaud, som författaren citerar s. 50. Också sättet att *börja* stycken var naturligtvis viktigt, därom är två så erfarna publikkännare som Dickens och Sue ense: handlingen måste ta sin början i medias res.

När författaren efter den livfulla beskrivningen av den europeiska följetongens skickliga uppbyggnad i dramatiska avsnitt och eggande slutpåminnelser går över till det svenska materialet, har man stora förväntningar men resultatet blir här förvånansvärt magert. Författrens tes är, att eftersom de svenska tidningarna haft som praxis att inte publicera förrän berättelsen låg färdig eller åtminstone avancerat betryggande långt, så blev följden »att de svenska följetongsberättelserna i varje fall under 1840-talet sällan eller aldrig kom att bära några egentliga spår av den uppbyggnad som var karakteristisk för fransk roman-feuilleton i dess utpräglade form, där handlingen pendlade mellan dramatiska kulminationspunkter, lugnare mellanpartier och – vid avsnittets slut – antydningar om nya sensationer» (s. 166). Det är onekligen ett överraskande resultat.

Efter denna summering och slutdom ger författaren i alla fall ett par exempel ur Viktor Rydbergs tidiga 1850-talsromaner, där Rydberg använt sig av spänningsskapande grepp av nyss nämnd typ. Vi får exempel ur *Positivspelarne* (s. 167) och ur *Fribytaren på Östersjön* (s. 167 f.). Dock menar författaren, att sådana exempel är sällsynta också hos Rydberg – och att de för övrigt inte spelar någon roll för helheten. Det är möjligt, att det är rätt. Men hur mäter man t. ex. spänning eller dramatisk handling? Författaren säger om *Positivspelarne*: »den dramatiska handlingen är sådan att den strängt taget kunde ha avbrutits ungefär var som helst med i stort sett samma verkan» (s. 167). Allting är ju som bekant relativt – hur stark skall den dramatiska spänningen vara? Hur mystiskt skall det avslutande ordet vara? Hur stor vikt skall läggas vid ev. scenväxling? Kan man möjligen också lägga vikt vid den allvetande berättaren och dennes ev. förklaringar eller utlovaranden till läsaren?

Jag har tagit stickprov på Rydbergs *Vampyren*, som

består av 11 kapitel, presenterade i 16 avsnitt i Jönköpingsbladet 7/3–15/7 1848. Avsnitten tar föga hänsyn till kapitelindelningen. Romanen *börjar* effektivt på Forum Romanum i busväder, där romanens skurk lejer en lönnmördare. Man kan finna flera exempel på effektfulla, egande avsnittsslut, t. ex. JB 14/3, 20/4, 27/5.

Man kan sålunda säkert komma längre i studiet av tekniken i Rydbergs följetongsromaner. Och det gäller överhuvud för författarens behandling av den svenska följetongsromanens berättarteknik.

Man kan indela romanen historiskt, efter epoker eller decennier och tala om romantikens roman eller 30-talets svenska roman. Man kan utgå från vissa värdekriterier och tala om t. ex. trivialroman contra avantgarde-roman. Man kan se på författarens förhållande till sitt stoff och tala om självbiografisk roman. Man kan också med Wilpert rent estetiskt klassificera en roman efter tre indelningsgrunder: A) Modus, B) Form och C) Stoff, som alla bör appliceras på verket. Men var hör följetongsromanen hemma i klassifikationernas fack?

Ingemar Oscarsson framhåller med eftertryck, att den forskarterräng han rör sig i »är ett skärningsfält för många olika frågeställningar» (s. 10) och påpekar, att om man studerar de skönlitterära inslagen i pressen arbetar man »under särpräglade premisser såtillvida som det *avgörande kriteriet för valet av undersökningsobjekt är en bestämd publiceringsform*; först i andra hand kommer de innehållsliga och/eller historiska kategorier, som annars tillämpas när det gäller litterära texter» (s. 10; min kurs.)

Det är alltså förpackningen eller själva utminuterings-sättet, som karakteriserar den romangenre, som vi nu fått så ingående belyst. Författaren tar förvisso så småningom med också andra genreaspekter i sitt slutkapitel, där ett avsnitt heter just »Genrer och författarprofiler»; där möter vi både tendensromaner och historiska romaner, för att ta ett par exempel. Men det är som pressforskare författaren har tagit itu med följetongsromanen – en romangenre, som fått sitt namn av publiceringsformen, ett namn som också – med rätt eller orätt – kommit att få en pejorativ innebörd.

Och detta är en romangenre, som för ut över de typer jag nämnt. Med tanke på publiceringsformen skulle man kunna jämställa den med »pocket book roman» eller med »Månadens bok roman», men dessa senare publiceringsformer har väl ännu inte kommit att ge så bestämda associationer till ett visst innehåll eller form, som följetongsroman – denna märkliga företeelse – faktiskt gör. Följetongsromanen är unik och det är hög tid att den blivit forskningsobjekt och fått sin avhandling.

Det är en omfattande och grundlig forskarinsats, präglad av uppslagsrikedom och common sense, som ligger bakom Ingemar Oscarssons kloka och kunniga bok. Ingen kan i fortsättningen studera 1840-talets roman eller 1800-talets press utan att ta hänsyn till denna avhandling, som fyller igen en av de många luckor, som gapar i pressens och romanens historia.

Bertil Romberg

Erik Johannesson: *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*. (Nordiska museets Handlingar, 96.) Sthlm (tr. Uddevalla) 1980.

Som avhandling för doktorsexamen stämmer inte *Den läsande familjen* särskilt väl med den officiella måttstocken för dylika lärdomsmanifestationer. Redan till månfånget bortåt det dubbla av stipulerat kvantum visar den, att författaren lämnat gesällstadiet som litteratursociologisk forskare, innan han gav sin avhandling slutgiltig form. Sin självständighet röjer han f. ö. redan däri att han avstår från det i dessa sammanhang traditionella förordet.

I ett avseende har EJ varit gynnad framför de allra flesta avhandling författare. Han har haft en förläggare, som inte snålt satt gränser för bokens omfång, typografi, illustration eller apparat. Det förhållandet noteras här med tacksamhet.

I centrum för avhandlingen står en familjetidskrift, *Svenska Familj-Journalen* (1862–1887) och dess grundare, den dynamiske förläggaren Christian Emanuel Gernandt, som startade sin framgångsrika företagarkarriär som liktorsoperatör. Ej nöjd med att prestera en tidskriftsmonografi följer EJ så långt det är möjligt *Svenska Familj-Journalens* (SFJ:s) utveckling parallellt med en konkurrerande familjetidskrift, den lågkyrkliga prästmannen Bernhard Wadströms mera kortlivade *Förr och Nu* (1870–1879). Vinsten av detta dubbla perspektiv ligger främst i den sidobelysning jämförelsen ger åt Gernandt och hans tidskrift. Detta avhandlingens centrala parti, kapitel 3, bär titeln »Två svenska familjetidskrifter».

Som bakgrund till studiet av de båda familjetidskrifterna ger EJ en översikt över familjetidskriftens förhistoria samt dess utveckling under 1800-talet i Europa och Sverige (kap. 2). Där inhämtas bl. a. att den första egentliga familjetidskriften i Sverige bar titeln *Läsning i hemmet: När och Fjerran* och började utges 1860 (distinktast formulerat i »Zusammenfassung» s. 223; jfr s. 81 f.). Som bakgrund till familjetidskrifternas historia bjuder avhandlingens inledningsvis en översikt över familjen, varmed här förstås medelklassfamiljen, som en läsande enhet sådan den framträder i memoarer och andra socialhistoriska dokument samt i skönlitteratur (kap. 1). I ett avslutande kapitel försöker slutligen EJ teckna den ideologiska profiten hos resp. SFJ och *Förr och Nu* med utgångspunkt i några honnörsord, främst »familj», »fosterland» och »framsteg»/»utveckling» (kap. 4).

För avhandlingen spelar två revolutionsår en markerad roll. Det ena är 1968, ungdomsrevoltens år, då generationsklyftan blottades och den borgerliga familjens kris framstod som ett faktum. En följd är den stimulans åt socialhistorisk forskning med inriktning på familjen, som 68 års händelser givit. Jfr forskningsöversikten s. 9–13; två aktuella svenska insatser nämns där: det familjehistoriska forskningsprojektet i Uppsala och två arbeten av idéhistorikern Ronny Ambjörnsson. Till dessa kan numera läggas arbeten av sociologen Rita Liljeström och etnologen Orvar Löfgren. Fogar vi till de nämnda litteraturvetaren Eric Johannessons avhandling, markeras ytterligare den familjehistoriska forskningen tvärvetenskapliga karaktär och dess livaktighet i nuläget.

Det andra revolutionsåret spelar en roll i avhandlingens tesbygge. Det är 1848. Liksom i Tyskland, hävdar EJ, medförde även i Sverige orosvåren 1848 en ideologisk rättning åt höger, som gav sin bestämda profil åt libera-